

Janusz Mariański

"Dynamika świadomości religijno-moralnej młodzieży w warunkach przemian ustrojowych w Polsce (1988-1998)", Sławomir H. Zaręba, Warszawa 2003 : [recenzja]

Studia Theologica Varsaviensia 41/2, 212-216

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Sławomir H. Zaręba SAC, *Dynamika świadomości religijno-moralnej młodzieży w warunkach przemian ustrojowych w Polsce (1988-1998)*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2003, ss. 297 + aneksy.

Socjologowie wskazują na zmianę wartości i ich hierarchizację we współczesnych społeczeństwach pluralistycznych. Dokonujące się przemiany zaznaczają się we wszystkich dziedzinach życia społecznego i indywidualnego, a więc w rodzinie, w pracy zawodowej, w polityce, kulturze, moralności i religii. Niekiedy te przemiany są określane jako kryzys kultury lub nawet są traktowane jako zanikanie wartości i norm (anomia społeczna i moralna). Zwłaszcza wartości o charakterze konkretnym i instrumentalnym (wartości codzienne) podlegają szybkim procesom przemian, znacznie powolniejszym niż wartości podstawowe i ostateczne. Przekształcenia w wartościach oddziałują na całe systemy normatywne, także te kształtujące się w rodzinie. Wartości są siłą napędową podejmowanych przez jednostki decyzji i kierunków działań, ważnym elementem tożsamości osobowej i społecznej.

Spółeczeństwo polskie jest w fazie przyspieszonych przemian społecznych, które nie przebiegają jednoznacznie. Z jednej strony zaznaczają się jeszcze silne procesy instytucjonalizacji i tradycji, powodujące umocnienie się struktury społecznej, działające hamująco na zmianę społeczną, przystosowujące młode pokolenie do istniejących wartości, norm i wzorów zachowań. Podtrzymują one, a nawet wzmacniają zastaną strukturę wartości i interesów. Z drugiej strony nasilają się procesy indywidualizacji, niosące ze sobą cyrkulację przelotnych ról i statusów, niebezpieczeństwo głębokiego rozpadu wartości, norm i więzi między ludźmi (anomia), ale i szanse wolnego, samodzielnego oraz odpowiedzialnego kształtowania własnego projektu życia. W społeczeństwie polskim zachodzi wiele zmian, które budzą uznanie, ale i wiele innych, które pobudzają do krytycznej refleksji. Niektórzy mówią nawet o niebezpieczeństwie „katastrofy aksjologicznej”.

Przejsie od tradycyjnego do nowoczesnego czy ponowoczesnego społeczeństwa pociąga za sobą zmiany w różnych dziedzinach życia. W odniesieniu do sfery aksjologicznej pytanie zasadnicze brzmi następująco: czy w społeczeństwie polskim lat dziewięćdziesiątych dokonywał się rozpad wartości i norm religijno-moralnych, czy raczej bardziej zaznaczała się transformacja wartości i norm, prowadząca do aksjologicznej rekonstrukcji. Zasadnicze zmiany, jakie zostały zapoczątkowane w 1989 r. w dziedzinie politycznej, społecznej i gospodarczej, nie wpłynęły zapewne bezpośrednio i w sposób istotny na zmiany w dziedzinie postaw wartościujących, jednak nie były bez znaczenia dla kształtowania się – zwłaszcza w młodym pokoleniu – postaw religijno-moralnych. W warunkach szybkich zmian społecznych część uznawanych wartości i norm traci na znaczeniu, inne uzyskują nową nośność społeczną.

W okresie wielkich przełomów i głębokich zmian ustrojowych istnieje naturalna tendencja do odwoływania się do wartości trwałych, sprawdzonych w poprzednich okresach. Obok wartości religijnych należą do nich podstawowe wartości moralne, ale i one – jak wykazują liczne badania empiryczne – zostają wystawione na oddziaływanie nowych, jakościowo innych zjawisk społecznych. Książka ks. Sławomira H. Zaręby wpisuje się w dyskusje na temat orientacji religijnych i moralnych społeczeństwa polskiego okresu transformacji systemowej. Wiele pytań badawczych, hipotez podstawowych i pomocniczych wyznaczyło obszerny krąg tematów, jakimi zajmuje się Autor recenzowanej monografii problemowej. Podejmuje on zagadnienia najwyższej rangi, a mianowicie, diagnozę i dynamikę świadomości religijno-moralnej młodego pokolenia Polaków, w warunkach zmieniającej się rzeczywistości ustrojowej, a także w kontekście głębokich przemian cywilizacyjnych i kulturowych we współczesnym świecie. Wnikliwa i prowadzona zgodnie z wymogami nowoczesnego warsztatu empirycznej socjologii analiza jest poprzedzona refleksją teoretyczną na temat wartości oraz charakterystyką wybranych badań empirycznych nad młodzieżą.

Teoretyczna część pracy, w której omówione są wybrane koncepcje o charakterze filozoficznym, socjologicznym, a także częściowo o charakterze psychologicznym, jest – jak stwierdza sam Autor – „wyraźnie okrojona”. Wymieszanie filozoficznych i socjologicznych koncepcji wartości nie służy dobrze prezentacji rozdziału noszącego tytuł *Miejsce wartości w socjologicznej refleksji teoretycznej i empirycznej*. Wydaje się, że bardziej właściwe byłoby ograniczenie się do omówienia socjologicznych koncepcji wartości, przy uwzględnieniu rozwiązań proponowanych m.in. przez Stefana Nowaka, Piotra Sztopkę, Hannę Świdę-Zięmbę, Marka Ziółkowskiego, nie mówiąc już o socjologicznych koncepcjach wartości badaczy zachodnich. Spośród zebranych definicji i koncepcji S. Zaręba wybiera dwie, sformułowane przez Jana Szczepańskiego i ks. Władysława Piwowarskiego, jako najbardziej odpowiednie do zastosowania w badaniach nad religijno-moralną kondycją młodego pokolenia Polaków.

Z socjologicznego punktu widzenia szczególnie cenna jest empiryczna część rozprawy, składająca się z rozdziału metodologicznego i czterech rozdziałów empirycznych: Zakres i struktura przeprowadzonych badań (II); Religijność i jej komponenty wartościami kształtującymi świadomość (III); Moralność i jej komponenty wartościami kształtującymi świadomość (IV); Symptomy przemian świadomości religijnej młodzieży w latach 1988-1998 (V); Symptomy przemian świadomości moralnej młodzieży w latach 1988-1998 (VI).

W recenzowanym opracowaniu ks. Zaręba podjął bardzo interesujący, ale trudny z teoretycznego i metodologicznego punktu widzenia temat dotyczący wartości religijnych i moralnych w świadomości młodzieży polskiej. Przeprowadzone

w 1998 r. badania socjologiczne na reprezentatywnej próbie uczniów i uczennic szkół średnich oraz studentów ukazały świadomość religijno-moralną współczesnej młodzieży oraz skalę jej przemian w stosunku do „młodzieży przełomu” (1989 r.). Autor przyjmuje socjologiczny, neutralny aksjologicznie punkt widzenia w odniesieniu do wartości religijno-moralnych oraz przedstawia nie tylko stan życia religijno-moralnego, ale i jego dynamikę (w kontekście ogólnopolskich badań z 1988 r.), uwarunkowania oraz możliwe kierunki dalszych przemian.

Można byłoby dodatkowo poszerzyć i „uwiarygodnić” zebrany materiał empiryczny z ankiet dzięki pogłębionym wywiadam mającym charakter swobodnych rozmów nawiązujących do konstrukcji ankiety, wydobywając bardziej ukryte, głębokie warstwy świadomości zbiorowej, nie „dzielonej” na poszczególne pytania ankiety. W badaniach świadomości społecznej dobrze jest łączyć technikę ankiety i wywiadu. Materiał jakościowy byłby, po pierwsze, bardziej całościowy, ujmujący opinie poszczególnych respondentów w związkach z sobą, a po drugie, uzupełniłby „suche”, fragmentaryczne, rozczłonkowane ich odpowiedzi na zadawane pytania i w sposób bardziej „żywy” ilustrowałby prezentowany „twardy” materiał statystyczny, typowy dla pozytywistycznego paradygmatu socjologii.

Czytelnik otrzymuje do lektury bardzo solidną, swoistą sumę socjologiczną o młodzieży, przewyższającą znacznie wiele studiów empirycznych o młodzieży z lat dziewięćdziesiątych, mających często socjograficzny lub raportowy charakter. Uznawane przez młodzież wartości religijne i moralne są ukazywane w wymiarach globalnych, jak i w zróżnicowaniu ze względu na cechy społeczno-demograficzne (płeć, pochodzenie terytorialne, typ kształcenia, typ szkoły, wykształcenie ojca i jego pozycja społeczno-zawodowa, sytuacja materialna) i religijne (stosunek do wiary, praktyki religijne). Rzadko uwzględnia się w analizach statystyczno-korelacyjnych tyle zmiennych niezależnych różnicujących uznawane wartości religijno-moralne. Zastosowane testy istotności są w pełni wystarczające dla analiz socjologicznych, prezentacja danych liczbowych została podporządkowana rozwiązaniu zoperacjonalizowanych problemów. Autor wykazał się dobrą znajomością metodologii badań socjologicznych oraz statystyk, co przy badaniach na dużych próbach reprezentatywnych jest bardzo istotne. Przeprowadzone analizy korelacyjne oraz zastosowane testy statystyczne ukazały siłę współzależności zjawisk i skalę dokonujących się przeobrażeń.

Z przedstawionych przez S. Zarębę wyników badań socjologicznych można wyciągnąć m.in. wniosek, że znaczna część młodzieży wyraża swoisty sceptycyzm i relatywizm, a przynajmniej niechęć do odgórnie narzuconych rozwiązań w kwestiach moralnych. W sytuacji braku ważnych i zawsze obowiązujących reguł etycznych następuje stała erozja moralności propagowanej przez oficjalne systemy etyczne. Normy moralne tracą moc sterowania zachowaniami ludzkimi. Podstawo-

we kryteria dobra i zła moralnego ulegają częściowemu zakwestionowaniu. Dążenie do wolności i samorealizacji przejawia się szczególnie w obszarze moralności małżeńskiej i rodzinnej. Tu w sposób szczególnie wyraźny ujawnia się sedno kryzysu moralnego i religijnego, drażącego Kościół od wewnątrz, i rozdzwięk pomiędzy tradycyjnym nauczaniem Kościoła a tzw. nowoczesną mentalnością. Te procesy przemian w świadomości religijno-moralnej zostały bardzo dokładnie opisane i zinterpretowane.

Autor pisze: *Procesy transformujące polską rzeczywistość społeczno-ustrojową wydają się być nieobojętne na identyfikacje religijne. W stosunku do roku 1989 zmieniła się religijność młodzieży w wymiarze instytucjonalnym. Potwierdza to proces przesuwania się postaw przywiązania do wiary i praktyk religijnych w kierunku niezdecydowania i obojętności, a w aspekcie kultowym ku postawom selektywnym i okazjonalnym. Podobne zjawisko obserwuje się, gdy chodzi o wskaźniki identyfikacji z doktryną Kościoła katolickiego. Można przyjąć, iż nierzadko zachowania religijne są konsekwencją konformizmu środowiskowego (s. 279) i dodaje, że zebrane dane empiryczne wskazują na postępującą dynamiczną zmianę struktur myślenia współczesnej młodzieży objawiającą się w akceptacji tego, co – jeszcze dziesięć lat temu – budziło sprzeciw. Młodzi ludzie są bardziej otwarci na innowacje i szybciej przejmują nowe, nie zawsze społecznie i środowiskowo akceptowane treści. Dotyczy to zwłaszcza sfery moralnej, w obrębie której doszło do bardziej radykalnych przemian niż w sferze religijnej (s. 279-280).*

W recenzowanej książce czytelnik odnajduje wiele innych ważnych ustaleń dotyczących wartości religijnych i moralnych. Pozostaje nierozstrzygnięty do końca problem „przekładalności” deklarowanych przekonań na temat tego, co jest ważne, lub nieważne, słuszne lub niesłuszne, a przede wszystkim wartości religijno-moralnych na rzeczywiste zachowania. Ks. S. Z a r ę b a nie próbuje konfrontować danych subiektywnych z obiektywnymi, ale już samo prześledzenie tego, co badana młodzież uznawała za stosowne zadeklarować w trakcie badań socjologicznych, jest ważnym elementem rzeczywistości społecznej. Znajomość uznawanych wartości i norm religijnych, preferencji kulturowych i moralnych, połączona z teoretyczną wiedzą może przyczynić się do zrozumienia wielu problemów nurtujących młodzież oraz do wypracowania wzorów wychowawczych niezbędnych dla prawidłowego rozwoju osobowościowego i społecznego młodego człowieka.

Różnice między „młodzieżą przełomu” i młodzieżą końca lat dziewięćdziesiątych zostały opisane w sposób niezwykle interesujący i udany. Obraz ten ma już dzisiaj do pewnego stopnia wartość historyczną. Udało się jednak – przynajmniej częściowo – uchwycić profil uznawanych wartości religijno-moralnych pierwszego pokolenia, którego okres dojrzewania przypadł na lata polskiej transformacji. Nowe pokolenie dojrzewa już dziś w innych nieco warunkach związanych z szybko-

ścią zmian historyczno-cywilizacyjnych. Tak więc pokolenia XXI wieku będą zapewne różnić się swoimi wartościami religijno-moralnymi od młodzieży końca XX wieku. Tym niemniej warto było poznać i opisać religijność i moralność tego swoistego pokolenia „transformacji”. Można by dyskutować nad niektórymi szczegółowymi kwestiami dotyczącymi operacjonalizacji pojęć, interpretacją wyników czy sformułowanymi uogólnieniami, ale nie sądzę, by podwarzało to wiarygodność uzyskanych wyników empirycznych i opartych na nich uogólnionych wnioskach.

Ks. Sławomir H. Zaręba wybrał określoną rzeczywistość społeczną jako przedmiot badań, porusza się konsekwentnie w ramach przyjętych przez siebie założeń teoretycznych i szczegółowych dyrektyw metodologicznych. Starał się te założenia wyprecyzować i być wiernym przyjętej przez siebie metodzie. W ramach ogromnego materiału empirycznego wydobył to wszystko, co jest istotne dla naświetlenia postawionego problemu. Na tle ciągle jeszcze niedostatecznego dorobku polskich badań nad problematyką transformacji religijnej po 1989 r. jego książka wyróżnia się zarówno rangą intelektualną, jak i doniosłością praktyczną. Wskazuje na społeczno-kulturowe uwarunkowania przemian religijno-moralnych, będące zarówno endogennym skutkiem instytucjonalnej transformacji, jak i wynikiem oddziaływań o zasięgu globalnym

Ks. Janusz Mariański